

OSMANLI MODERNLEŞMESİ BAĞLAMINDA

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'NİN TARİH YORUMUNA BİR ÖRNEK

20. yüzyılın en önemli tarih kuramcılarında biri olarak kabul edilen Kavram-Tarih (Begriffsgeschichte) okulunun kurucularından olan mütefekkir tarihçi Reinhart Koselleck'e (1923-2006) göre fiilen vuku bulan şey(vakıa-olay) ile bunların dil üzerinden tarihsel ifadelere veya söylemlere dönüşmesi arasında fark vardır.

"Fiilen vuku bulan şey, belli ki ona neden olan veya onu yorumlayan dilsel ifadeden daha fazlasıdır. Öldürme emri veya öldürmek için alınan ortak karar ya da ilkel öldürme çıığı, öldürmenin kendisinin içerdiği şiddetle aynı değildir. Birbirine aşık bir çiftin kullandığı deyimler, iki insanın yaşadığı aşkın tümü değildir. Yazılı örgüt kuralları veya bu kuralların dilsel icra tarzları örgütün eylemleri ve etkinliğiyle aynı şey değildir. Olmakta olan tarihle, onun dilde mümkün kılınması arasında daima fark vardır..." (Koselleck, 2009)

Koselleck'in tespitini doğru kabul edersek, buna göre; Osmanlı Modernleşmesi veya Batılılaşma hareketleri şeklinde ifade edilen tarihsel hadiselerin reel durumu (gerçekte vuku bulanlar) ile kitaplarda anlatılanlar aynı olamayacaktır. Araya dilin ifade imkânları ile müelliflerin algı ve ifade kapasiteleri girecek tarihsel bir hüviyete bürünmek zorunda oldukları içinde yorumsal olacaklardır. Hali hazırda mevcut yayınlarda bunu görmekteyiz. Osmanlı modernleşmesi ve batılılaşma tarihi hususunda çalışma yapan tarihçilerimiz arasında *-hem hadiselerin tespitinde hem de onların yorumlanmasında-* belirgin farklar vardır.

Tarık Zafer Tunaya, Mete Tunçay, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Şerif Mardin, Şükrü Hanioğlu, İsmail Kara, Mümtazer Türköne, Bedri Gencer gibi Osmanlı modernleşmesiyle ilgili çalışmalar yapan müelliflerin tespit ve yorumları farklılık arz etmektedir. Nesnel-objektif bir şekilde hadiseleri tüm gerçekliği ile (eski söyleyişle: mahiyet-i nefis-ül emriyesine uygun şekliyle) aktarmak mümkün gözükmemektedir.

Hem dilin ifade imkânının sınırlılığı hem de müellifin sübjektif kanaatlere sahip olması okurun zihninde de farklı algı ve fikirlerin oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Bütün bunlardan sonra, kaynakların *-tabir caizse-* mütevatiren **(1)** naklettikleri tarihte vuku bulan gerçekleri şöyle sıralayabiliriz:

(1) Mütevatir: Çok kimselerin naklettikleri haber. Yaygın haber. Herkesin veya alakadarların işitip doğruluğunu kabul ettikleri kat'i, şüphesiz, sağlam haber. Yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir cemaatin bir hadise hakkında verdikleri haber demektir.

1- On sekizinci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ilk defa Batı karşısında yenilgi ve toprak kaybına uğramıştır. Bunun üzerine bazı devlet ve fikir adamları imparatorluğun Batı karşısında gerilediğini idrak etmişlerdir. Sürüp giden askeri yenilgiler ve toprak kayıpları Osmanlıları

Batı'nın askeri üstünlüğünün altında yatan amilleri aramaya teşvik etti. Batı'nın üstünlüğü silahlarına ve düzenli ordularına bağlanarak, mağlubiyetler askeri bir problem olarak görülmüş ve alınan ilk tedbirler de askeri mahiyette olmuştur. Fakat askeri alanda yapılan ıslahatlar yetersiz kalmış, savaşlarda Osmanlı orduları yenilmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı devlet adamları, ıslahatı diğer kurumlara ve düşünce alanına da kaydırarak Tanzimat ile beraber Batı sosyal hayatı ve adetleri de benimsenmeye başlamıştır. Osmanlılar ilk defa olarak Batı'yı küçümsemeyi bırakıp, bilakis onları kılavuz ve hoca olarak görmeye, dillerini öğrenmeye ve kitaplarını okumaya başlamışlardır.

2- Islahat hareketleri Osmanlı dünyasında hâkim olan dinin tartışılmasına sebebiyet vererek, hâkim olan muhafazakâr değer ve inanç kalıplarını yenileşme sürecine maruz bırakmış, böylece toplumsal hayatın özü durumundaki İslami dünya görüşünün Osmanlı toplumundaki etki ve önemi belli ölçülerde gerilemeye başlamıştır.

3- Yenileşme hareketlerinin düşünsel temelleri sığ olması nedeniyle bir nevi "öykünme" şeklinde tezahür etmiş, ne devlet adamları ne de aydınlar Batı'yı üstün kılan dinamikleri tam olarak kavrayamamışlardır.

4- Batılılaşma hareketleri aynı zamanda Osmanlı'nın peyderpey Batılıların denetimine girme sürecidir. Yenileşme girişimleri genellikle Batılı ülkelerin baskılarıyla olduğundan, sonuçları itibarıyla onların çıkarlarıyla örtüşmüştür.

5- Osmanlı İmparatorluğunun siyasal birliği, gayrimüslim azınlıkların güçlenip, milliyetçi akımların hızlanması ile parçalanmaya başlamış; azınlıklar hem kültürel ve siyasal yönden hem de ekonomik yönden, batı çıkarlarının koruyucusu ve acenteliği rolünü oynamışlardır.

6- Yenileşme hareketleri, toplumsal sınıflar açısından bir yandan merkezi bürokrasiyi güçlendirirken, diğer yandan da yönetim ile halkın arasının açılmasına ve düzenin halka yabancılaşmasına yol açmıştır.

7- Osmanlı bürokratlarının ve aydınlarının temel stratejisi; önce devletin ele geçirilmesi(kurtarılması da diyebiliriz) sonra toplumun değiştirilmesi olmuştur. Yenileşme sürecinde dışa bağımlılık ve sömürünün artması, ekonominin batı çıkarları doğrultusunda biçimlenmesi halkın yoksulluğunun artmasına neden olmuştur. (Kemalettin Taş, Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerin Sosyolojik Bir Yaklaşım, F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 7-2002.)

Yukarıdaki maddeleri çoğaltmak mümkündür. Hadise **bir** olmakla beraber **yorumlar** muhtelifdir. Fakat hadiselerin nakli *-tabir caizse-* manevi mütevatirdir. Bediüzzaman'ın ifadesiyle;

"...ikinci kısım tevatür-ü manevî şudur ki: Bir hâdisenin vukuuna, meselâ "Bir kıyye taam, iki yüz adamı tok etmiş" denilse; fakat onu haber verenler, ayrı ayrı surette haber veriyor. Biri bir çeşit, biri başka bir surette, diğeri başka bir şekilde beyan eder. Fakat umumen, aynı

hâdisenin vukuuna müttefiktirler. İşte mutlak hâdisenin vukuu; mütevatir-i bil-manadır, kat'îdir. İhtilaf-ı suret ise, zarar vermez.” (Bediüzzaman, Mektubat, s. 101. 2 Bediüzzaman, Kastamonu Lahikası, s. 101. Şuâlar, s. 291.) (2)

(2)Nursi'nin bu ifadeleri aynı olayın başka sözcüklerle aktarılmasını anlatmaktadır. Aktarıcılar aynı olayı farklı lafızlarla aktarmışlarsa da olayın vukuunda (gerçekleştiğinde) birleşmektedirler. (Mütevâtir-i bil-mana: Nakledilen bir haberin başka ifade ve kelimelerle, başka başka şekilde ifade edilerek tevatür hâle gelmesi. Manaların çok insanlarca başka başka kelimelerle nakledilmesi. Bir haberin veya hâdisenin farklı ifadelerle, başka başka şahıs veya topluluklar tarafından nakledilmiş olması demektir.)

Yani aslında biz; Osmanlı modernleşmesi veya batılılaşma hareketleri derken ve bunların sonuçlarını tahlil ederken tarihte vuku bulmuş hadiselerin başka kelimelerle bize kadar; manevi mütevatir olarak nakledilmesini kastetmekteyiz

Said Nursi'de da bizim manen mütevatir olarak öğrendiğimiz tarihî hadiselerin bir kısmını hakka'lyakin(yaşayarak) tecrübe etmiş, daha sonra da yaşadıklarını tahlilleri ile beraber dergilerde (nutuk ve makaleler olarak) yazarak fikirlerini kamuoyuyla paylaşmıştır.

Bununla beraber bizim dikkat çekmeye çalıştığımız husus şudur: Bediüzzaman'a göre;

“Bir hâdisede hem insan eli hem kader müdahalesi olduğundan; insan zahirî sebebe bakıp bazen haksız hükmedip, zulmeder. Kader, o musibetin gizli sebebine baktığı için adalet eder.’ diye, Risale-i Nur’da bir kaide-i esasiyedir.” (3)

“Evet, Risale-i Kader’de beyan edildiği gibi, her hâdisede iki sebep var: Biri zahirîdir ki; insanlar ona göre hükmederler, çok defa zulmederler. Biri de hakikîdir ki; Kader-i İlahî ona göre hükmeder, o aynı hâdisede beşer zulmünün altında adalet eder.”

İnsanın fiillerinde ve hadiselerde kader–beşeri irade münasebeti

İnsan, amellerinin, fiillerinin sadece failidir, yaratıcısı değildir. Yapmak ile yaratmak, birbirinden farklıdır; yapmak, icra etmektir, yaratmak ise vücut vermek, yani varlık sahasına çıkarmaktır.

Yapmak için bir hareket yeterbilir, ama vücut vermek, yani yaratmak için daha başka pek çok şartların da varlığı gerekir. Meselâ, bir odadaki elektrik lambasına dokunmakla lamba yanar; fakat lamba ile odanın aydınlanması için düğmeye dokunmak kâfi değildir. Her şey önce, aydınlatma tesisinin kurulmuş olması lâzımdır. İşte, yaptığımız işlerin vücut bulması için bilip bilmediğimiz daha başka pek çok faktörlere ihtiyaç vardır. Bu faktörlerden bazılarını biz görebiliriz, ama bazılarını da göremeyiz ve bilemeyiz.

Ayrıca, insan, fiillerinin yaratıcısı olsaydı, iradesi olmazdı. Çünkü, bir şeyi yaratma gücüne sahip olmak, bütün şartlarıyla o şeyin varlığı için kâfi sebeptir, yani tam illettir. Ortada bir şeyin varlığı için tam illet varsa, bu takdirde o şey muhakkak meydana gelir ve artık o şeyin varlığı için irade gerekmez. İnsanın gücü ise her istediğini yapmaya yetmediğine göre, hattâ elektrik lambasını

yakma misalinde olduğu gibi, yeme ve içme gibi en sıradan fiillerinde bile yaptığı kurulmuş bir mekanizmanın düğmesine dokunmaktan ibaret ise, bu takdirde insanın, fiillerinin yaratıcısı olmadığı bellidir. Şu hâlde yaratan, Kudret'i her şeye yeten, mutlak olan İrade'si Kudret'ine, Kudret'i İrade'sine mâni olmayan Cenab-ı Allah'tır.

İşte, Cenab-ı Allah yaratırken, İrade'si insanın iradesine muvafakat edip insanın fiiline vücut verirken, her zaman sadece insanın iradesini tek faktör olarak nazara almaz. Ayrıca, insanın görmesi, duyması, bilgisi, kısaca her kabiliyet, kapasite ve fiili sınırlıdır. Oysa, kâinat da hatta insanlık tarihi de bir organizma gibi, onlardaki her bir şeyin her şeyle, her şeyin her bir şeyle münasebeti vardır. Yani insan, her şeyin bir yanını görebilir ve ona göre karar verir, ona göre hükmeder. Oysa, bir şeyde göremediği daha pek çok yanlar, bir işin meydana gelmesinde daha pek çok faktörler vardır.

İşte Cenab-ı Allah (c.c.), bütün bu yanları ve faktörleri de, ya tamamını, ya bazısını nazara alır veya almaz. Kısaca, hadiseler, her zaman bizim onları gördüğümüz gibi değildir. Bu mevzuda Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssası çok önemli olduğu gibi, yine Hz. Musa ile ilgili olarak anlatılan bir menkıbe de yine çok önemlidir: Hadiseleri doğru okuma adına bir menkıbe Hz. Musa (a.s.), Cenab-ı Allah'tan adaletini, adaletinin nasıl işlediğini göstermesi dileğinde bulunur. Hz. Allah da (c.c.), "Şu çeşmenin yanında olup bitecekleri gözle!" buyurur. Çeşmenin yanından geçmekte olan bir atlı, para kesesini düşürür. Yolu oraya düşen bir çocuk, keseyi alır gider. Az sonra âmâ bir zat çeşmeye gelir. Atlı, para kesesini düşürdüğünü fark etmiş ve hemen geri dönmüştür. Kesesini bulamayınca âmâ zata "Onu sen aldın!" diye çıkışır; âmâ olan kişi "Hayır!" dese de atlı, keseyi âmâ kişinin aldığında ısrarlıdır ve onu öldürür.

Hz. Musa, ilk bakışta tamamı zulüm bu hadiseler karşısında

"Ya Rabbi!" der, "bu işlerde adaletin nerede?"

Cenab-ı Allah (c.c.), cevap verir:

"Atlı, kesesini alıp giden çocuğun babasının bir zaman aynı miktar parasını çalmıştı; o parayı, sahibinin mirasçısına iade ettim. Âmâ kişi de haksız yere atlının babasını öldürmüştü. Kısas yaptım."

Hadiseler, çok defa dışarıdan görüldüğü gibi değildir Geçmişte gizli kalmış iki suç karşılığını bulmuş, suçlular cezalarını görmüş, hak sahibi de hakkını almıştır. Bu noktada Bediüzzaman önemli bir gerçeği ifade eder:

"Bir meselede hâkim, senin hakkında yanlış karar verir ve zulmeder. Fakat Kader, hâkimin eliyle geçmişte gizli kalmış bir suçundan dolayı seni cezalandırmış ve adalet etmiştir." (Şualar, "13. Şua")

Fakat, hâkimin yaptığı da, çocuğun yaptığı da, atlının yaptığı da, yine hatadır. Cenab-ı Allah dilerse, onlara da dünyada cezasını verir. Tabî, dünyada, menkıbede olduğu gibi her zaman suçlar, suçları temizliyor demek değildir. Bu, bir menkıbedir ve doğru bir yanı ve bize öğrettiği bir gerçek vardır.

O da şudur: Hadiseler, çok defa dışarıdan görüldüğü gibi değildir. O bakımdan, insanlar, hadiseleri bütün yanlarıyla göremez ve değerlendirmelerinde hata ederler. Kader ise, hadiseleri bütün yanlarıyla gördüğü için hükmünde adalet eder. Adalet, bazen dünyada gerçekleşir; fakat dünya hayırların şerlere karıştığı ve insan için bir imtihan dünyası olduğundan, asıl adalet, bütün boyutlarıyla ahirette gerçekleşecektir.

Modern bilimlerin birbiriyle çelişmesi

Bu önemli gerçeğin bize öğrettiği iki gerçek daha var. Bunlardan birincisi şudur ki, modern bakış açısı her şeye parçalı baktığı için, bu bakış açısının hâkim bulunduğu bilimler bile birbiriyle çelişmektedir. Meselâ, modern sosyoloji, hadiselerle ilgilendiği ve insanı toplum içinde hadiseler temelinde değerlendirdiği için, psikolojiye ve insanın iradî sorumluluğunu esas alan hukuka rağmen insanı âdeta içtimaî hadiselerin, hatta kendi fiillerinin bile bir nesnesi gibi görür; dolayısıyla, gözlemlerinde hakikat payı bulunsa bile, değerlendirmeleri ve vardığı neticelerinde çok defa hata eder. Çünkü insan, toplumun iradesiz bir unsuru, toplum çarkının iradesiz bir unsuru değildir; o, aynı zamanda bir ferttir. Ayrıca, yaptıklarında mecbur da değildir, iradesi vardır. İradesi olduğu için, düşündüğünden farklı davranabilir ve yaptıkları her zaman kendisini ve niyetini aksettirmez.

İnsan, olduğundan farklı görünebilir, görüldüğünden farklı olabilir ve davranabilir. Öte yandan, materyalist biyoloji ve psikoloji gibi bilimler, ruhu ve insanın manevî boyutunu kabul etmedikleri için insan düşünce, şuur ve iradesini beyindeki birtakım kimyevî işlemlere bağlarlar.

Farz-ı muhal bunu kabul etsek bile, o işlemleri idrak edecek bir 'ben'e, gayr-ı maddî bir şuura yine ihtiyaç vardır. Bu modern bilimsel anlayışa göre, insan, yaptıklarından sorumlu olmamalıdır, çünkü beyin, insan iradesi dışında çalışır. Oysa, modern hukuk da, her hukuk gibi insanı yaptıklarından sorumlu tutmaktadır. İşte, bakış açılarındaki yanlışlar, birbirleriyle asla çelişmemesi gereken ilimler veya bilimler arasında çelişkilere sebep olmaktadır.

Hadiselerin faillerini niyetleriyle de bilemeyiz

İkinci olarak, halde, yani içinde bulunduğumuz zaman diliminde bile olup bitenleri tam olarak bilemiyor ve hadiselerin öznesi, faili olan insanların niyetlerini de çok defa bilmiyoruz. Bu da, gözümüzün önünde olup biten hadiseler ve aktörleri konusunda nihaî ve doğru bir hükme varmamızın çok da mümkün olmadığını gösterir. *Şu hâlde, çok büyük nispette bizim için gayb olan, bilgimiz dışında bulunan geçmiş, tarihî hadiseler ve onların failleri konusunda*

değerlendirme ve hükümde bulunurken ne kadar dikkatli davranılması gerektiği ortadadır. Ne var ki, cahil ve zalim olan insan, bu konuda da çok uluorta davranabilmekte ve büyük hatalara imza atmaktadır. (Kur'an'ın "Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın bir meselede hüküm verme; çünkü kulak, göz ve kalp, hepsi ondan sorumludur ve sorguya çekilecektir!" (İsrâ Sûresi / 17: 36) ayeti bu mesele hakkında müminleri uyarmaktadır.)

Yukarıdaki kaidelere ve muhakemeye göre; bir yönüyle Osmanlının inkırazını hazırlayan modernleşme ve batılılaşma hareketlerinin sonuçlarına zahiri yönden değil de **kader yönünden ve tanrisal adalet noktasından** bakarsak durum farklı olacaktır.

Batılların zulmünün altında Kader-i İlahi nasıl adaletle hükmetmiştir?

Kader o musibetlerin gizli sebebine bakarak adalet ettiğine göre, zahirde bilinmeyen o gizli sebepler nelerdir?

Bediüzzaman, **Sünühat** risalesinde başa gelen hadiselerin enfüsü nedenlerini "**Rü'yada Bir Hitabe**" başlıklı yazısında kader-i ilahi noktasından şöyle ifade etmektedir:

"1335 (1918) senesi Eylül'ünde, dehrin (zamanın) hâdisatının verdiği yeis ile şiddetle muzdarip idim. Şu kesif zulmet içinde bir nur arıyordum. Manen rü'ya olan yakazada (aslında uyku olan uyanık halde) bulamadım. Hakikaten yakaza olan rü'ya-yı sadıkada bir ziya gördüm.

Tafsilatı terk ile (ayrıntılara girmeden) bana söylettirilmiş noktaları kaydedeceğim.

Şöyle ki:" dedikten sonra "selef-i sâlihînden ve asarın mebuslarından (asırların mücedditleri) her asrın mebusları içinde bulunur bir meclis" gördüğünü o mecliste bulunanların suallerine cevap verdiğini ifade ettikten sonra şöyle bir suali zikreder:

"Tekrar biri sordu: Musibet cinayetin neticesi, mükâfatın mukaddemesidir. Hangi fiilinize kadere fetva verdiniz ki, şu musibetle (1. Dünya Savaşı) hükmetti? Musibet-i amme, ekseriyetin hatasına terettüp eder. (çoğunluğun başına gelen musibet yine çoğunluğun hatası sebebiyledir) Hazırda mükâfatınız nedir?"

Yani; musibetler cinayetlerin neticesidir. Ama aynı zamanda mükâfatında başlangıcıdır. Siz neler yaptınız ki kader şu musibeti başınıza sardı. Herkesin duçar olduğu musibetlerin sebebi çoğunluğun hataları yüzündendir. Ayrıca şu anda payınıza düşen mükafat nedir?

"Dedim: Mukaddemesi, üç mühim erkân-ı İslâmiyedeki ihmalimizdir: Salât, savm, zekât. (namaz, oruç, zekât) Zira yirmi dört saatten yalnız bir saati, beş namaz için Hâlîk Teâlâ bizden istedi. Tembellik ettik. Beş sene yirmi dört saat talim, meşakkat, tahrik ile bir nevi namaz kıldırıldı. Hem senede yalnız bir ay oruç için nefsimizden istedi. Nefsimize acıdık. Keffareten (ceza olarak) beş sene oruç tutturdu. Ondan kırktan yalnız biri, ihsan ettiği maldan zekât istedi. Buhl (cimrilik) ettik, zulmettik. O da bizden müterakim (birikmiş) zekâtı aldı. Ceza suçun

cinsinden verilir.” (asıl metinde Arapçadır.)

“Mükâfat-ı hazıramız ise; fâsık, günahkâr bir milletten humsu (beşte bir) olan dört milyonu velayet derecesine çıkardı; gazilik, şehadetlik verdi. Müşterek hatadan neşet eden müşterek musibet, mazi günahını sildi.” (Risale-i Nur Külliyyatı-2, Sünuhat, s. 2050.)

Nursi, burada Kur’âni bir kaideyi formülleştirmekte ve başa gelen, bireysel olsun toplumsal olsun her türlü musibetin işlenen günahlar yüzünden olduğunu göstermektedir.

Cenab-ı Hak bu meyanda Kasas Sûresi’nin 47. ayetinde mealen şöyle buyurmaktadır: **“Ellerinin takdim ettiği şeyler (işlediği günahlar) yüzünden başlarına bir musibet isabet edip de: “Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de senin ayetlerine uyup müminlerden olsaydık!” diyecek olmasalardı (biz seni göndermezdik)!”**

Dikkat edilirse, Bediüzzaman’ın verdiği cevapta maddi-tarihsel sebepler zikredilmemektedir. İslam dininin üç büyük rüknünde olan ihmal yüzünden bu musibete duçar kaldığı belirtilmektedir.

Bu rükünler namaz, oruç ve zekattır. Nursi’ye göre bunlar terke uğradıkları için, talihsiz hadiseler sükün etmeye başlamış ve âdeta Müslümanlar topyekûn sıkı bir terbiyeye mâruz kalmışlardır. Bu tespit aynı zamanda hadiselerle manay-ı harfi nazarıyla bakmanın da bir sonucudur.

Birinci Dünya Savaşında galip devletler zulmetmiş, ama kader-i ilahî aynı hâdisede beşer zulmünün altında adalet etmiştir. Bir başka yerde Said Nursi, erken dönem İslam tarihindeki hadiseleri yorumlarken aynı şekilde manay-ı ismi ve kader noktasından bakmıştır.

Meselenin daha bir aydınlığa kavuşması için mezkûr bahsi aşağıya alıyoruz:

“İkinci sualinizin meali: Hazret-i Ali (r.a.) zamanında başlayan muharebelerin mahiyeti nedir? Muhariplere ve o harpte ölen ve öldürenlere ne nam verebiliriz?

Elcevab: Cemel Vak’ası denilen Hazret-i Ali ile Hazret-i Talha ve Hazret-i Zübeyr ve Âişe-i Sıddıka (radıyallahü teâlâ anhüm ecmaîn) arasında olan muharebe; adalet-i mahza ile (mutlak adalet), adalet-i izafiyenin (nisbi – göreceli adalet) mücadelesidir.

Şöyle ki: Hazret-i Ali, adalet-i mahzayı esas edip, Şeyheyn (ilk iki halife) zamanındaki gibi o esas üzerine gitmek için içtihat etmiş. Muarızları ise: Şeyheyn zamanındaki safvet-i İslâmiye (dini yaşamadaki duruluk) adalet-i mahzaya müsait idi, fakat mürur-u zamanla (zaman ilerledikçe) İslâmiyetleri zaîf muhtelif akvam (kavimler, milletler) hayat-ı içtimaiye-i İslâmiyeye (ümmete dahil oldukları için) girdikleri için, adalet-i mahzanın tatbikatı çok müşkil olduğundan, “ehvenüşşerri ihtiyar” (kötünün iyisi) denilen adalet-i nisbiye esası üzerine içtihad ettiler.

Münakaşa-i içtihadiye siyasete girdiği için, muharebeyi intaç etmiştir.

Madem sırf lillah için ve İslâmiyet'in menafi'i için içtihad edilmiş ve içtihadından muharebe tevellüd etmiş; elbette hem katil hem maktul (öldürülen) ikisi de ehli Cennet'tir, ikisi de ehli sevaptır diyebiliriz.

Her ne kadar Hazret-i Ali'nin içtihadı musîb (doğru, isabetli) ve mukabilindekilerin hata ise de, yine azaba müstahak değiller. Çünkü içtihat eden hakkı bulsa, iki sevap var. Bulmazsa, bir nevi ibadet olan içtihat sevabı olarak bir sevap alır. Hatasından mazurdur. Bizde gayet meşhur ve sözü hüccet bir zât-ı muhakkik (Bitlis, Hizanlı Molla Halil Siirdi- 1754-1843) Kürtçe demiş ki:

Yani: Sahabelerin muharebesinde kıyl-ü kâl (dedikodu) etme. Çünkü hem katil ve hem maktul ikisi de ehli-i cennettirler.

Adalet-i mahza ile adalet-i izafiyenin izahı şudur ki: *“Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür.”* (Mâide, 5/32) ayetin(in) mana-yı işârîsiyle:

Bir masumun hakkı, bütün halk için dahi iptal edilmez. Bir fert dahi, umumun selâmeti için feda edilmez. Cenab-ı Hakk'ın nazar-ı merhametinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için iptal edilmez. Bir cemaatin selâmeti için, bir ferdin rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyet namına rızasıyla olsa, o başka meseledir.

Adalet-i izafiye ise: Küllün (bütünün) selâmeti için, cüzü feda eder. Cemaat için, ferdin hakkını nazara almaz. Ehvenüşşer (kötünün iyisi) diye bir nevi adalet-i izafiyeyi yapmağa çalışır. Fakat adalet-i mahza kabil-i tatbik ise, adalet-i izafiyeye gidilmez, gidilse zulümdür. İşte İmam-ı Ali (r.a.), adalet-i mahzayı Şeyheyn zamanındaki gibi kabil-i tatbiktir (uygulanabilir) deyip, hilafet-i İslamiyeyi o esas üzerine bina ediyordu.

Mukabilleri ve muarızları ise, *“Kabil-i tatbik değil, çok müşkilâtı var.”* diye adalet-i izafiye üzerine içtihat etmişler. Tarihin gösterdiği sair esbap ise, hakikî sebep değiller, bahanelerdir. Eğer desen: Hilafet-i İslâmiye noktasında İmam-ı Ali'nin fevkalâde iktidarı, hârikulâde zekâsı ve yüksek liyakatıyla beraber seleflerine nispeten muvaffakiyetsizliği nedendir?

Elcevab: O mübarek zât, siyaset ve saltanattan ziyade, daha çok mühim başka vazifelere lâayık idi. Eğer tam muvaffakiyet-i siyasiye (siyasi başarı) ve tamam saltanat olsaydı, *“Şah-ı Velayet”* (evliyaların reisi) ünvan-ı manidarını (anlamlı ismini) bihakkın kazanamayacaktı. Hâlbuki zahirî ve siyasî hilafetin pek çok fevkinde (ötesinde) manevî bir saltanat kazandı ve Üstad-ı Küll (herkesin üstadı) hükmüne geçti; hatta kıyamete kadar saltanat-ı manevîsi bâki kaldı. Amma Hazret-i İmam-ı Ali'nin Vak'a-i Sıffin'de, Hazret-i Muaviye'nin taraftarlarıyla muharebesi ise, hilafet ve saltanatın muharebesidir. Yani: Hazret-i İmam-ı Ali, ahkâm-ı dini (dinin hükümlerini) ve hakaik-i İslâmiyeyi ve ahireti esas tutup, saltanatın bir kısım kanunlarını ve siyasetin merhametsiz mukteziyatlarını (gereklerini) onlara feda ediyordu. Hazret-i Muaviye ve taraftarları ise; hayat-ı

içtimaiye-i İslâmiyeyi, (ümmeî topluluğunu) saltanat siyasetleriyle takviye etmek için azimeti (takva olanı) bırakıp ruhsatı iltizam ettiler, siyaset âleminde kendilerini mecbur zannedip ruhsatı tercih ettiler, hataya düştüler.” (Bediüzzaman, Mektubat, s. 54-55.)

Yukarıdaki ifadelerden altını çizeceğimiz husus; hadiselerin zahiri, görünen, şahit olunan yüzünün arkasında kader-i ilahinin hikmetleri ve planı vardır. Biz tarihsel hadiseleri maddi sebepler açısından değerlendirmekle beraber kader-i ilahinin derslerini de keşfetmemiz gerekmektedir. Zira bütün varlık ve olaylara manay-ı ismi ile bakmak Risale-i Nur mesleğinin bir esasıdır; fakat objektif değil sübjektif oldukları içinde -imtihan sırrının bir gereği olarak- herkes hadiselerin ledünni tarafını, içsel manalarını görememekte ve anlayamamaktadır. Aynı şekilde sübjektif olması hasebiyle tarih ilminin kaidelerine göre delillendirmek de mümkün değildir.

Daha ziyade tarih felsefesiyle alakalıdır ve bir yönüyle de hermenötik karakterdedir.

Burada, Said Nursi, hadiseleri yorumlarken “**Tarihin gösterdiği sair esbap ise, hakikî sebep değildir, bahanelerdir.**” şeklindeki ifadesiyle sübjektif bir iç görüş geliştirdiğini ima etmektedir.

Aynı şekilde Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Muaviye (r.a.) arasındaki muharebeyi Hilafet ile saltanatın ve azimet ile ruhsatın çarpışması şeklinde yorumlamıştır.

Biz de Osmanlı modernleşmesi ve batılılaşma hareketlerini bânîni anlamıyla değerlendirirsek şu soruları sormamız gerekecektir:

-Batılılaşma zaruret ve iştîyakının çok çeşitli sebep ve saikleri olmakla beraber hadiseyi tekil bir yoruma indirgeyebilir miyiz?

-Eğer Osmanlı dini hayatını ve toplumsal benliğini kaybetmeden kâmil manada modernleşebilseydi hâlihazırda geleceği nokta nasıl olacaktı?

-1720 yılında, “*vesaiti ümran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ittıla ederek kabili tatbik olanların takriri*” yani; memleketimizde uygulanabilecek eğitim ve kalkınmaya ait fen ve sanat müşahede etmek, Fransa üzerinde daha fazla bilgi edinebilmek ve iki devlet arasındaki dostluk münasebetlerini geliştirmek maksadıyla **Fevkalade Elçi** pâyesiyile Paris’e gönderilen **Yirmi sekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin** (?-1732) Paris yolculuğunda gördüğü yerler, Paris’in saray ve bahçeleri, halı ve ayna imalathaneleri, seralar, rasathane, matbaa, kilise, kale ve istihkâmlar, opera ve apartmanlar Paşa’da nasıl hayranlık uyandırdıysa, biz de hâlihazırda aynı hayranlığı duymuyor muyuz?

Kanaatime göre: Osmanlı modernleşmesinin enfüsü alandaki saiki, daha iyiyi daha güzeli, daha faydalıyı gören insan aklının fitratta mündemiç olan kemale doğru meyil ve iştîyaktır. Bu yargıya varışimdaki referansım da, Nursi'nin Batılı değerler ile Batı siyaset biliminin kavramalarına sahip çıkmasıdır.

Zira Bediüzzaman'a göre bunlar zaten şeriatın malıdır. Haddizatında bilimsel ve teknolojik birikim bütün insanlığın ortak malı ve emeği, aynı zamanda Cenab-ı Hakk'ın beşere ihsanıdır, şöyle ki:

“Demek şu meşhud saltanat-ı insaniyet ve terakkiyat-ı beşeriye ve kemalât-ı medeniyet; celb ile değil, galebe ile değil, cidal ile değil, belki ona onun za'fı için teshir edilmiş, onun aczi için ona muavenet edilmiş, onun fakrı için ona ihsan edilmiş, onun cehli için ona ilham edilmiş, onun ihtiyacı için ona ikram edilmiş. Ve o saltanatın sebebi, kuvvet ve iktidar-ı ilmî değil, belki şefkat ve re'fet-i Rabbaniye ve rahmet ve hikmet-i ilahiyedir ki; eşyayı ona teshir etmiştir.”

(Bediüzzaman, Sözlür, s. 349)

“Terakkiyat-ı beşeriyenin kısm-ı a'zamı ve keşfiyatları, bir nevi dua neticesidir. Havarik-ı medeniyet dedikleri şeyler ve keşfiyatlarına medar-ı iftihar zannettikleri emirler, manevî bir dua neticesidir. Hâlis bir lisan-ı istidad ile istenilmiş, onlara verilmiştir.” (Bediüzzaman, Mektubat, s. 340.)

“... Evet nasilki nev'-i beşerdeki “telahuk-u efkâr” (düşünsel ve bilimsel birikim) ünvanı altında asırlar ve zamanların tarih vasıtasıyla birbiriyle meşvereti, bütün beşeriyetin terakkiyatı ve fününunun esası olduğu gibi; en büyük kıt'a olan Asya'nın en geri kalmasının bir sebebi, o şûra-yı hakikiyeyi yapmamasıdır.” (Risale-i Nur Külliyyatı-2, Hutbe-i Şâmiye, s. 1970.)

“Mehasin-i medeniyet denilen emirler, şeriatın başka şekle çevrilmiş birer mes'alesidir...”

(Bediüzzaman, Muhakemat, Şahdamar Yayınları, 2014)

“Hristiyanlığın malı olmayan mehasin-i medeniyeti ona mal etmek ve İslâmiyet'in düşmanı olan tedenniye ona dost göstermek, feleğin ters dönmesine delildir.” (Bediüzzaman, Mektubat, s. 532)

“...İnsaniyet-i suğra denilen mehasin-i medeniyet, onun mukaddemesidir. (insaniyet-i kübra olan İslamiyet'in..)” (Bediüzzaman, Muhakemat, s. 27.)

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, fitratında mündemiç bulunan kemale doğru meyil ve iştiyakını, Padişah ve sadrazama arz ettiği sefaretnamesine -şimdiki ifadeyle elçilik raporuna-yansımıştır. Mehmet Efendi'yi söz konusu etmemizin sebebi Batıyla olan bu hayati temasın aktörü olmasından ötürüdür.

Mehmet Efendi bakmasını, görmesini ve göstermesini bilen bir kişi olarak dönemin tüm Fransa'sını tasvir etmesi Batı'nın gelişiminin altında yatan dinamiklerin anlaşılmasını sağlamıştır.

Unutmayalım ki Osmanlı, bu bağlamda Batıyla olan karşılaşmasında **“ilmi hayatı durmuş iktisadî nizamı ve istihsal kuvvetleri birbiri peşinden gelen devamlı harpler, isyanlar ve iğtişâşlarla (kargaşa) altüst olmuş, birçok sahalarda tekamülün mucizesini unutmuş”** bir halde bulunuyordu.

Bunun karşısında Avrupa, “Rönesans’ın ve onun hayata getirdiği feyizli değişikliklerin idrakiyle ve coğrafi keşiflerin sayesinde Amerika’yı kendisine eklemiş, iki yüzyılda birkaç misli genişlemiş, kültür birliğinin şuuruna ermiş, skolastik zihniyetin ve feodal sistemin darlığından ve katılığından kendini kurtarmış ve yeni hayat tarzlarına kavuşmuş bulunuyordu.”(Tanpınar, Ahmet Hamdi, 19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi, 2006, s. 53.)

Tanpınar’a (1901-1962) göre batılılaşma tarihimizde hiçbir kitap Mehmet Efendi’nin sefaretnamesi kadar mühim bir yer tutmamaktadır. Zira bu kitap **Bin Bir Gece Masallarına** benzemekte ve her satırında gizli bir mukayese fikri yürümektedir. Âdeta bu kitapta batılılaşma ve yenileşmenin bütün programı gizlidir.

Mehmet Efendi’nin sefaretnamesiyle başlayıp, İbrahim Müteferrika’nın Avrupalılaşma hareketinin beyannamesi sayılan "Risale-i İslamiye" adlı eseriyle devam eden, Humbaracı Ahmet paşayla icra safhasına giren, Mithat Paşalarla, Şinasilerle Namık Kemallerle başka açılımlarla hız kazanan topyekun değişime olan iştihak sona ermemiş, hâlâ daha devam etmektedir.

Bence bu arzu son derece fitridir ve insanın ontolojik mahiyetinin ne kadar zengin olduğunun da göstergesidir. Mesele; Mehasin-i medeniyetin önce Müslümanca tefsirine sonra da hazmına aittir. Neye “karşı” ve de neye “taraf” olmamız gerektiğinin anlaşılması son derece hayatidir.

Bu konular çok yönlü açılımlara müsait ve çok sayıda bileşenin devrede olduğu konular olduğu için netice olarak, şu kadarını söyleyebiliriz ki:

Bilimsel ve teknolojik medeniyet *-adresi neresi olursa olsun-* insanda mündemiç olan kemale doğru meyil ve iştihakın tezahürüdür, aynı zamanda imtihan sırrının gereği olarak insandaki kapasitelerin de açığa çıkmasıdır. Yoksa bilimsel birikimin sonuçları olan teknolojinin bütün insanlık nezdinde hüsn-ü kabul görmesi ve insanlığın buna ihtiyaç ve iştihakı nasıl anlaşılabilir? Sadece kapitalizmin pazar bulma emellerinin tezahürleri şeklinde anlaşılabilir. Otomobili, uçağı gören akıl, işlevsel olarak daha iyiyi, daha faydalıyı gördüğü için artık hayvanlarla seyahat etmeyi düşünmeyecektir. Bu açıdan da, her insanın beşerin bu ilerlemesiyle iftihar edip, şeref duyması lazımdır. Nursi’ye göre:

“Kâinatta, bit-tecrübe her şeyin bir nokta-i kemali vardır. O şeyin, o noktaya bir meyli vardır. Muzaaf meyil (bir kat artarak), ihtiyaç olur. Muzaaf ihtiyaç, iştihak olur. Muzaaf iştihak, incizap olur. Ve incizap, iştihak, ihtiyaç, meyil; Cenab-ı Hakk’ın evamir-i tekviniyesinin, mahiyet-i eşya tarafından birer habbe ve nüve-i imtisalidirler. Mümkinat mahiyetlerinin mutlak kemali, mutlak vücuddur.” (Bediüzzaman, Lem’alar, s. 144.)

Yani; Kâinatta tecrübe ile anlaşıldığına göre her şeyin bir kemal noktası vardır. Şeylerin, kemal noktalarına doğru çekilim (incizap) halinde olmaları Yaratıcı Kudret’in eşyanın mahiyetine yerleştirdiği bir programdır. Yani; nasıl ki, çam ağacının tohumunun kemal noktası bir ağaç

olmaktır, onun varoluş hikmeti, manasını ifade alanı ağaç olarak var olmasında tecelli etmektedir, aynen öyle de bilimsel ilerleme ile sanayi ve teknoloji insanlığın kemale doğru gidişindeki duraklardır ve ihtiyaç merhalesiyle tetiklenen terakki isteğinin tezahürleridir. Kemale olan eğilim, bir kat arttığında, ihtiyaç olmakta, ihtiyaç, bir kat daha arttığında arzu (iştihak) haline gelmekte arzuda bir kat daha şiddetlendiğinde çekilim (incizap) haline gelmektedir. Bu hakikat yaratılış kanunlarının gereği olarak eşyanın yapısından (fıtratından) kaynaklanmakta ve birer tohum ve model olarak “şey”leri kemale doğru koşturmaktadır.

Bu bağlamda Yirmi sekiz Mehmet Çelebinin Paris’te ilk defa gördüğü beşeri yeniliklere ısınması ve onlara hayranlık duygusu geliştirmesi istidat halindeki kuvve(t)lerinin anlamlı bir mecrada kendini gerçekleştirebileceğinin imkânını görmüş olmasındandır.

Tema BALCI